

Tartós határhelyzetben

Interjú Tőzsér Árpád Kossuth-díjas, szlovákiai magyar költővel

– *A határ mellett, de a határon túl élte le eddigi élete nagyobb részét. Mi mindent jelentett ez az Ön számára?*

– Jaspersi *grenzsituation*okat, határhelyzeteket. Nagy mínuszokat, hendi-kepeket, de pluszokat is. A mínuszok (történelmi katasztrófák, a háború utáni kitelepítések, a „kisebbségi sors” napi igazságtalanságai stb.) kellőképpen ismertek, hadd szóljak most inkább a pluszokról. Kezdem azzal, hogy minket, felvidéki magyarokat nem Trianon juttatott a szlovákok szomszédságába. Az a palóc vidék (a történelmi Gömör vármegye), ahonnan származom, a legkorábbi időktől közvetlen kapcsolatban volt a szlovák etnikummal. Ebből a peremlétből aztán sok esetben kétnyelvűség és bizonyos bent-kint állapot következett: a felvidéki ember mindig egyszerre több látószögből szemlélte és több dimenzióban élte meg az ún. magyar valóságot. S ez a sokszorozott lét és „légylátás” (a légy köztudottan előre, hátra s oldalra is lát egy időben) adta például a nagy felvidéki íróknak (Balassi Bálintnak, Szenczi Molnár Albertnek, Rimay Jánosnak, Madách Imrének, Mikszáth Kálmánnak, Krúdy Gyulának, Márai Sándornak) azt a felbecsülhetetlen értékű pluszt, amely megkülönböztetett helyet biztosít nekik a magyar irodalomban. Nincs itt hely ezeknek a „pluszoknak” a részletezésére, inkább csak a felvetés szintjén említem: az sem lehet véletlen, hogy a XIX. és XX. századi magyar költészet és zeneirodalom három tornya, Arany János, Ady Endre és Bartók Béla is az etnikai „peremvilágból” emelkedett az átlag fölé.

– *Ha valaki éppen mostanság ismerkedne Tőzsér Árpád életművével, melyik munkáját ajánlaná a figyelmébe elsőként, bevezetésnek az elmondottak demonstrálására? Esetleg melyiket utolsóként, amely mint egy gyűjtőmedence felfogja az időben elterülő áradást?*

– Az első összefoglaló kötetem, amelyet ráadásul talán pontosan az a „felvidékiség” (Hamvas Béla nyomán ezt „Északi géniusznak” is szoktam nevezni) fog össze, amelyről az előbb beszéltem, 1979-ben jelent meg *Genezis* címmel. A mű formai szempontból is szintéziskíséret: verseket, saját gyűjtésű népdal-szövegeket, esszéket, interjúkat egyaránt tartalmaz. A „gyűjtőmedence” fogalmát pedig talán az a két testes kötetem meríti ki, amelyet a Kalligram Kiadó adott ki 80. születésnapom alkalmából. Az egyik összegyűjtött verseimet tar-

talmazza *Erről az Euphorboszról beszélünk* címmel; a másik, *A könyv színe előtt* című válogatás irodalmi tanulmányaimból, kritikáimból, publicisztikai írásaimból, interjúimból. Ez utóbbi kettő eredetileg életműsorozatként lett elgondolva, de anyagiak híján a sorozat két kötetre szűkült. Így elméleti írásaim jó kétharmada kimaradt a kötetekből, s nem kaphattak helyet a „sorozatban” naplóim kötetei sem. Műfordításaimról már nem is szólván. A két kötet együtt viszont jól jelzi azt a horizontbővülést és mélyülést (a világirodalom, a világtörténelem, a filozófiák, a mítoszok stb. irányába), amely szerintem az alaphelyzetnek (a többnyelvűségnek és sokszorozott létnek) törvényszerű következménye.

– *Felállított valaha – akár csak belső használatra is – valamilyen hierarchiát, hogy sokféle tevékenysége, műfaja közül melyik élvez elsőbbséget?*

– Mindenképpen a költészet. Elannyira az, hogy a verset sokszor az egzisztenciám szerves részének érzem. Valahogy úgy, mintha a vers kioperálhatatlan testrészem volna. Egzaktabban fogalmazva: valószínűleg van az emberi létnek egy olyan tartománya, amelyre csak a vers mozdulataiból következtethetünk. A katona, aki civilben soha verset nem írt, irodalommal nem foglalkozott, a fronton, a halál közelében egyszer csak versben kezd gondolkodni, versben fogalmazza meg például a szüleinek, feleségének címzett levelét.

– *S mégis úgy tűnik: a különböző műfajokban különböző hangjait próbálgatja. A műfaji sokféleség végigkísérte életműve alakulását. Mi dönti el, hogy mikor melyik műfaj kerül előtérbe, hogy egy-egy felvetődő gondolat milyen műfajkeretben jelenik meg?*

– A vers pontosan ott különbözik az egyéb műfajoktól, hogy nem gondolatként „vetődik föl” a költőben. Ahogy az előbb már céloztam rá: a költészet egzisztenciális szükségletet elégít ki. Ennél fogva nehéz róla egzakt fogalmakban beszélni, nehéz megfogalmazni, miért ír az ember az adott percekben, órákban verset és nem karcolatot, mondjuk. (Azt sem tudjuk mindig megmagyarázni, hogy miért vagyunk dühösek, szerelmesek vagy éppen rosszkedvűek.) Irodalomtörténeti tanulmányt, kritikát, publicisztikát akkor ír az író, mikor az olvasott műalkotásról, a látott külvilágról, emberekről, társadalomról eredeti gondolata támad, de a költemény olyan valami, mint a tudományos felfedezés: mikor a kutató belefog egy kísérletbe, van ugyan sejtése, elképzelése, hogy mit akar „föltalálni”, de az eredmény rendszerint egészen más lesz, mint a tudományos terv volt. A kínai alkímisták az élet vizét keresték, s feltalálták a puskaport. A költő például egy ötezer soros eposzt tervez, s tervéből egy tizennégy soros szonett lesz.

– *Látja-e értelmét, ha művei felől érdeklődnek, faggatóznak, ha arra kérik, hogy fogalmazza meg újra, mintegy „prózában” azt, amit versben egyszer már megformált?*

– Erre a kérdésre Kosztolányi Dezső adta anno a legpregnansabb választ, mikor azt mondta, hogy „idem per idem – minden igazi költemény csak önmagával egyenlő”, s a legszerencsétlenebb versértelmezők azok, akik „esztétikául egy másik, korcs költeményt gondolnak ki”, prózában. A hiteles versértelmező ugyanis sohasem csak magát a verset elemzi, hanem azt az élményt, művészi hatást is, amelyet a mű reá gyakorolt.

– *S mi történik akkor, amikor a költő hallgat? Hogyan lehet „elemezni” a költő hallgatását?*

– Ha a költő kellőképpen súlyos vagy legalábbis figyelemre méltó dolgokat mondott, mikor beszélt, akkor a hallgatása is lehet beszédes. Sőt: a hallgatás olyankor esetleg drámaibb, torokszorítóbb, mint maga a beszéd. De nem kell ahhoz költőnek lennünk, hogy hallgatásunk kényelmetlen, provokáló legyen a jelenlevőknek. Gondoljunk arra például, hogy egy hosszú liftezés során (a földszintről mondjuk a huszonharmadik emeletre menet) miért kezdünk, látszólag csak úgy, *l’art pour l’art* beszélgetést az utastársunkkal! Valójában fel akarjuk oldani a kellemetlen, bántó csendet.

– *Véleménye szerint melyek verseiben azon motívumcsoportok, amelyek erősen „tőzsérárpádosak”, amelyek költészetének ikonjai, emblémái lehetnek?*

– Ha ezeket a „motívumcsoportokat” nem maga az olvasó (s ide számítom az ún. tájékozott olvasót, azaz a kritikust is) látja meg, fedezi föl verseimben, akkor én hiába magyaráznám, hogy költészetemben ez meg az a motívumcsoport „tőzsérárpádos”, hiszen ezzel esetleg csak szerénytelenségemet dokumentálnám. Annyit azért elmondhatok, hogy eddig a legmakacsabb epithetonomnak a „Mittel úr” bizonyult, amely ugye a Mittel-verseim közép-európaiságára, „köz-tességére” és könyörtelen öniróniájára céloz.

– *Közelítsünk másként a problémához: lehetséges volna költői életművének témáját egyetlen szóban, esetleg mondatban meghatározni?*

– Ha ilyen megengedő módon fogalmazzuk meg a kérdést, akkor igen. Adyt például esetenként a halál költőjeként emlegetjük, Petőfit a világszabadság énekeseként. De ez nem zárja ki, hogy más alkalommal ugyanilyen érvénnyel a szerelem költőjének mondjuk az egyiket vagy a „Hortobágy poétájának” aposztrófáljuk a másikat.

– *Az Ön költészetének tárgyát illetően mi volna a meghatározó szó?*

– Talán a „kíváncsiság”, vagy mondjuk, a „megismerési vágy”, esetleg a „megértés szenvedélye”.

– *Gondoljuk tovább a „megismerés” és „megértés” kifejezéseket! Noha, mint említette, a vers sosem gondolatként merül fel a költőben, mégis gyakran úgy tűnik: költészetének hátterében s immanens mozzanatként: bölcseleti igény húzódik meg?*

– Szeretném, ha így volna, ha volna verseimnek ilyen gondolati „immanenciája”. A mai magyar költők ugyanis mintha elfelejtették volna, hogy gondolati költészet is van a világon. És sokszor még a gondolati igénnyel író poétáink számára is a kicsit ütődött, de legalábbis dilettáns beszélő az idol, s ezzel az idollal fogalmaztatják meg verseiket. De talán nem is annyira új jelenség ez, mint ahogy gondolnánk. Paul Valéry 1926-ban írta le: „a tizenharmadik század végétől fogva [...] valami furcsa lemondás észlelhető azokról az eszközökről és erőkről, melyeket az irodalom a gondolkodókból merített”. Nos, én újra megpróbálok a gondolkodóinkból is meríteni.

– *Az iménti feltételezés talán határozottabban, kijelentésként is áll a lábán: költészete alapvetően és eredendően filozofikus természetű. De honnan e hangoltság?*

– Fogas kérdés, ám megpróbálok rá válaszolni. Az ember eredetileg valószínűleg nem arra született, hogy gondolkodjon, hanem arra, hogy éljen. Csak

mivel, mondjuk, a mamuthoz vagy a kardfogú tigrishez viszonyítva hiányoztak belőle bizonyos fizikai adottságok, ravaszkodással, gondolkodással kompenzálta helyzetét, belátott hiányosságát. Alkalmasint belőlem is hiányzik valami, amit aztán filozófiával kompenzállok. Ha képes volnék, mondjuk, magas fokon atletizálni, talán nem írnék gondolati verseket. A történelem csak az egyetlen Platónt ismeri, aki egyszerre volt atléta és filozófus. De azért általában őt sem „atlétaként” szoktuk emlegetni.

– *Néha a bölcseletnek társa, testvére a humor s az irónia. Művei ezekre az esztétikai minőségekre is nyitottnak tűnnek.*

– Az iróniára fentebb, Mittel-verseimmal kapcsolatban már utaltam. S bár az irónia és a humor mint versstruktúráló eszköz a nyolcvanas és kilencvenes években írt verseimben fő hajtóerőnek bizonyult, igazán az ún. Mittel-korszakomra voltak jellemzők. Persze a gondolat, a szellem nemigen képzelhető el szellemesség nélkül.

– *Önben a költői „én”-en s annak tudatán túl miképpen létezik a világ? Avagy mint Rilke gondolja: „Sehol világ, csak belül”?*

– A költő valóban végletesen introvertált figura, de azért a rilkei axióma pontatlan. Valójában a költő az az ember, aki a külsőt is belsőként éli meg. De ez lehetetlen volna a külső pontos megjelenítése nélkül. Az objektív, tárgyi világ nagy erejű leírása nélkül a „Sehol világ, csak belül” Rilkéje sem volna Rilke.

– *Kellőképpen alkalmas médiuma a vers annak, hogy mindent kimondjon?*

– Mivel a vers nem arról szól, amit kimond, hanem éppen arról a valamiről, amit nem mond ki, de ez a valami bele van kódolva a kimondottba, ilyenképpen kimondhat bármit – létezésének úgysem a kimondás a kritériuma. Azaz érvényes verset, hogy úgy mondjam: létkölteményt lehet írni akár egy tökszárról is. Wittgenstein óta hajlamosak vagyunk rá, hogy az „amit nem lehet kimondani, arról hallgatni kell” axiómát a költészetre is alkalmazzuk. Kolosszális tévedés: a költészet éppen arról szól, amiről nem lehet beszélni.

– *Pályatársai vagy magyar és nemzetközi elődei közül kik voltak, lehettek hatással kifejezésmódjára, gondolkodására, művészetére? És egyáltalán: mennyiben nevezhetők meg konkrét hatások egy-egy mű megszületése körül?*

– Én általában úgy tettem magamévá magyar és világirodalmi elődeim és kortársaim műveit, hogy magamévá írtam őket. Ezen azt értem, hogy pályám első szakaszaiban, képletesen szólva, írtam Illyés-, Szabó Lőrinc-, majd Eliot-, Ezra Pound-, Zbigniew Herbert- és Gottfried Benn-verseket. Nem dolgom megmondani, hogy hol voltam/vagyok én (mint költő) ezen „personák”, álarcok mögött, hogy a felsorolt költők tulajdonképpen hogyan hatottak rám. De mindez talán nem is igazán fontos. Fontosnak inkább azt az alapállásomat tartom, hogy a hatások befogadása közben sohasem éreztem a Harold Bloom-féle hatásviszonyt, mert engem a mestereimhez is a kíváncsiság, a megismerés vágya vitt, s nem a lekoppintásuk vagy horribile dictu: a meghaladásuk igénye.

– *A műalkotás gyakran tűnhet számunkra útszélien felejtett gyermeknek, akinek létezik ugyan apja-anyja, mégis senkié és/így mindenkié. Mit gondol, fel lehet a gyermek*

kilétét fedni, vissza lehet őseihez kötni, s főleg: meg lehet az árvaságát érteni? Egyáltalán: hogyan éli meg verseinek ezt a fajta kiszolgáltatottságát?

– Bonyolult, de érdekes felvetés. Ismertek viszont Roland Barthes idevágó kitételei: „Nincsenek alkotók, csak kombinátorok”, meg hogy „A szerző meghalt”. S valószínűleg van is ezekben az állításokban némi igazság. Főleg akkor, ha arra gondolunk, hogy az építkezéseinkhez már alig van terméskő, s hogy nagyon sokszor romos régi épületek anyagából építünk új házakat. Az irodalomra vonatkoztatva ezt a világalapotot Borges úgy foglalta össze, hogy nincs haladás, s tollunkon csak néhány mítosszá terebélyesedett metafora tér vissza újra és újra: a trójai háború, Odüsszeusz hazatérése, az örökéletet adó kehely (a Grál) keresése, a keresztáldozat stb. – s hogy ezeket a mítoszokat természetesen már mind megírták, így a mai író csak ismét, kombinál. Azaz eszerint az irodalmi műnek (s így a versnek) nincsen apja, anyja, már eleve „árvának” születik („A szerző meghalt”), s ki van szolgáltatva az olvasó kénye-kedvének. De mindez inkább csak akkor igaz, ha a „kombinálás” közben nem is annyira a régi épületanyagok újrafelhasználására, hanem, mondjuk, a gyárainkban manapság folyó alkatrész-összeszerelésekre gondolunk. Ez utóbbi többnyire valóban gépies, lélektelen munka. De egy új épületnek, épüljön bár régi kövekből, ha valódi építész építette: lelke van, s ez a lélek egyszeri, a másik lélekkel összetéveszthetetlen, bár elődökre utaló. Rövidre zárva válaszomat: az útszélén felejtett gyermek hasonlata találónak tűnik, de a versre alkalmazva csak részben igaz. A vers jelentését az olvasó valóban kénye-kedve szerint magyarázhatja, de csak bizonyos határok között, s ezeket a határokat pontosan az a „lélek” vigyázza, amely a „szülőre”, az alkotóra utal, s amely egyszeri, összecszerélhetetlen.

– *Egy kis hermeneutika: hogyan kerülhet a befogadó ehhez a „lélekhez”, a műalkotás, esetünkben a vers lényegéhez a lehető legközelebb?*

– Úgy, ha tisztában van vele, hogy a vers lényege esetében nincs legközelebb, csak egyre közelebb. A mű lelkéről végső tudásunk sohasem lesz, bizonyosat soha sem fogunk tudni róla, csak annyit, hogy van. S a mű minden újabb és újabb befogadásával közelebb kerülhetünk/kerülünk hozzá.

– *Költészet és létezés között van bármi különbség Ön számára? Valóban költőien lakozik az ember?*

– Heidegger a *Költőien lakozik az ember* című híres előadásában költészet és gondolkodás között valamiféle komplementáris viszonyt tételez: „Csak arra lenne szükség, és valójában nincs is másra, hogy józanul gondolkodva (Hölderlin) költészetének kimondottjában megtapasztaljuk a ki nem mondottat. Ez a lét történetének útja. Ha erre az útra lépünk, a gondolkodás léttörténeti párbeszédbe kerül a költéssel.” Azaz a gondolat (az ember) a költészetben olyasmit tapasztalhat meg, amit sehol máshol nem, tehát a létezéséhez van szüksége a versre. Ilyen értelemben valóban minden ember költő is kicsit. Hangsúlyozom: kicsit. Azaz a mérték határozza meg a költőt. Van, aki a nap huszonnégy órájában költő, van, aki reggel, cipőfűzés közben nem az, s van, aki csak néha az. Azt hiszem, a műfaji szórtságom ékesen tanúsítja, hogy én valószínűleg ez utóbbi

vagyok. Hál' istennek! El sem tudnám képzelni, mi lenne velem, ha reggeltől estig és estétől reggelig a léttörténet tartományaiban kellene tartózkodnom.

– *Eszerint nagyon is van belakható világa, s nem „világtalan”. Mi minden teszi (az írás, a munka mellett persze) otthonossá létezését?*

– Ha „hóbortjaimra” gondol, akkor hirtelenében ennyit mondhatok: fiatal koromban szenvedélyes sízó voltam, minden évben heteket töltöttem a Tátrában, Fátrában, hegyeinkben. Azonkívül motoros ember is vagyok, húszéves koromban már saját motorbiciklim volt, harmincöt éves koromban saját Fiat-kocsim, s még most, nyolcvannégy éves koromban sem tudom elképzelni életemet az autó nyújtotta szabadságélmény nélkül. S ha ehhez még hozzáteszem, hogy jelentős furulyagyűjteményem van, s fiatalon játszottam is rajtuk, akkor elhiheti, hogy életemben sohasem unatkoztam.

– *Az életművét elismerő díjakat, kitüntetések, amelyek száma tetemes, miként fogadja, mit jelentenek Önnek?*

– Semmit és sokat. Mivel korábban magam is tagja voltam nem egy díjbizottságnak, zsűrinek, tudom, hogy sokszor milyen mellékes körülményeken múlik, hogy mikor ki kap meg egy-egy irodalmi díjat, s hogy mennyire nem megbízható értékmérő még a díjak díja, a Nobel-díj sem. (Egyébként mivel lehetne megmagyarázni, hogy Lev Tolsztojtól James Joyce-ig annyi világirodalmi nagyság nem Nobel-díjas, de például a ma már teljesen ismeretlen Rudolf Eucken igen!?) Így már rég nem a díjaimhoz szabom önérzetemet. Ugyanakkor esendő és hiú az ember: jólesik neki az a figyelem, amely a díjátadás idején egy ideig mégiscsak ráirányul. Most, öregkoromban pedig, ha díjat kapok, mindig Orbán Ottó sora jár eszemben: „Irodalmi díjakkal földíszített, száradó karácsonyfa vagyok.”

– *Az idén betölti 84. életévét. Milyen volt, mire volt elég ez a több mint nyolc évtized?*

– Hogy milyen volt az elmúlt nyolc évtizedem, az életem? Sok gyötrelem volt benne, és kevés mosoly. Csehy Zoltán, a jelenkori szlovákiai magyar irodalom fiatal kiválósága írta le egy születésnap-i köszöntőmben: „Tözsér Árpád lírájának fejlődéstörténete egy mosoly születésének története. Út a komoly, elszánt arc kifejezéstől az ironikus-bölcs mosolyig.” Sajnos, nagyon későn tanultam meg mosolyogni. Most, amikor már nem csikorog a fogam, ha nevetek, nem pótolhatom be az el nem mosolygott mosolyokat.

– *S milyen az élete most – immár túl a nyolcvanon?*

– Bizonyos értelemben az öregség is határhelyzet. Az idős ember léptenyomon a létezés határait érzékeli. De félre a bölcselettel: nyolcvanon túl az ember, ha nyújtózkodik, bölcsőjébe ütközik a keze. A legtávolabbi élményei is karnyújtásnyira kerülnek hozzá. Közvetlenül érzékelheti, milyen rövid idő nyolcvan év. S mardossa a büntudat, hogy rosszul gazdálkodott vele.

– *Van a létezésnek olyan része, amelyre ebből az aspektusból nagyobb rálátás nyílik?*

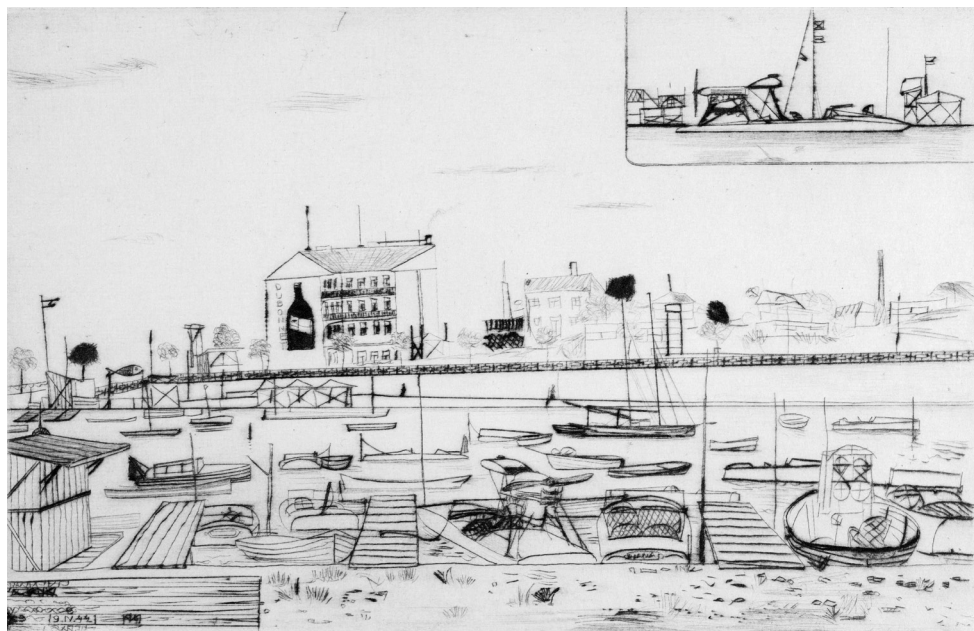
– Persze, hisz erről beszélek: az idő szerkezetét az idős ember jobban átlátja, mint a fiatal. Pascal mondja: Mózes azért nyújtja olyan hosszúra az emberek életét, „mert nem az évek hosszú sora, hanem a nemzedékek sokasága teszi homályossá a dolgokat... az igazság... az egymást váltó emberek lelkében

torzul el.” A 84 év, ha jól számolom, bő három emberöltő. Számolja ki, hányszor torzulhatott el az „igazság” ezen idő alatt! A 84 éves ember szemszögéből az idő igazságára nyílik nagyobb rálátás. Meg bizonyos esetekben a metafizikára. Mert sokszor megtörténik, hogy az öreg ember egyszerűen elfelejti a nyelvi jelek eredeti jelentését és használatát, s furcsa, transzcendens jelentéseket kezd nekik tulajdonítani. S meg kell jegyeznem, hogy a vers szempontjából mindkét sajátos látószög gyümölcsöző. S ha valaki még ennél is többet akar tudni a témáról, olvasson bele az idei Könyvhétre megjelenő új verskötetembe (a címe *Lélekvándor* lesz). Az ott szereplő versek már főleg a nyolcvan-egynéhány év nézőpontjából tekintenek a dolgokra.

– *Milyen aktuális gondolatok, feladatok foglalkoztatják éppen?*

– Az év elején adtam le vadonatúj verseim kötetét. Dolgozom, én sem akarék elmenni „tele bőrönddel”. Egyébként ugyanazt a tévét nézem, rádiót, hallgatom, mint azelőtt, ugyanazokat a folyóiratokat, irodalmi szenzációkat olvasom, mint bárki más, s ugyanúgy várom, mint minden józan közép- és kelet-európai ember, hogy Nyugat-Európa őslakossága a muszlim áradat elől kezd majd átmenekülni Varsóba, Pozsonyba, Prágába, Budapestre, Moszkvába, és akkor végre Európa leszünk, pontosabban: mi leszünk a hamisítatlan, az egyetlen Európa.

Balázs Sándor

Kamil Lhoták: Mocsárjáró (hidegtű, papír, 1944)

BALÁZS SÁNDOR (1967) művészeti író, műkritikus. Budapesten él.